

## ІНСТИТУТ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

ЗАКЛЮКА Андрій В'ячеславович - заступник начальника державної фіскальної служби України в місті Київ

УДК 343.12

*В статті розглядаються теоретичні та практичні питання побудови інституту учасників в кримінальному процесі. Аналізуються теоретичні положення процесуального та правового статусу учасників. Визначаються теоретичні проблеми процесуального статусу окремих учасників. Представляються пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та внесення змін до УПК України.*

**Ключові слова:** процесуальний статус, учасник, сторона обвинувачення, сторона захисту, досудове розслідування, судовий розгляд, слідчий, прокурор, суд, потерпілий.

### Актуальність статті

Необхідність реформування кримінального процесуального законодавства спричинило не лише появу діаметрально протилежних поглядів щодо змісту інституту учасників у кримінальному провадженні, але продемонструвало необхідність консолідації зусиль усіх вчених щодо вирішення нових завдань, які встановлені КПК України.

У руслі розбудови нових положень кримінального процесуального законодавства в науці постійно здійснюються відповідальні кроки. Тенденції реформування та подальшого розвитку системи кримінального процесуального права, реалізація теоретичних положень та практики процесуальної діяльності наукових інститутів визначаються як пріоритетні напрямки у сфері

боротьби з кримінальними правопорушеннями.

Загальні положення учасників у кримінальному провадженні можна розглядати відповідно до їх процесуального статусу, правового змісту, процедури закріплення та функціонального визначення сторони обвинувачення, яка збирає, оцінює докази у кримінальному провадженні, сторони захисту, яка бере участь у доказуванні невинуватості підозрюваного (обвинуваченого), інших учасників кримінального провадження, які задіяні у разі проведення слідчих розшукових дій.

**Новизна статті** полягає у визначенні питань функціонального забезпечення сторони обвинувачення прокурора під час процесуального контролю, нагляду та керівництва, слідчого у разі закріплення, оцінки доказів, встановлення положень процесуального інституту під час виконання завдань кримінального провадження, встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, забезпечення інтересів особи, суспільства та держави. Розглядаючи інших учасників кримінального провадження з точки зору прогалин, які мають місце у КПК України, надаються шляхи подальшого удосконалення.

Теоретичні та практичні проблеми діяльності органів досудового розслідування залежать від виконання функції вирішення матеріалів кримінального провадження та визначає конкретні напрямки роботи слідчого, механізм його правового регулювання.

### Виклад загального матеріалу

КПК України визначив процесуальний статус прокурора, слідчого як сторони обвинувачення. Широкі повноваження прокурора у КПК визначені без урахування процесуального статусу, меж та напрямків його процедурної діяльності.

Теорія права визначає правовий та процесуальний статус як підрозділи.

Правовий статус у кримінальному процесуальному праві складається з категорії "процесуальний статус". На підставі взаємозв'язку елементів, що входять до змісту цього поняття, формується система кримінальних процесуальних правовідносин, які діють на всі етапах, стадіях кримінального провадження.

Умовно окреслені підходи дослідники поділяють на три групи. Перша група включає правовий статус та загальноприйняті елементи – права, свободи, обов'язки та юридичну відповідальність. Другу групу складають твердження, що, так званих, загальноприйнятих елементів статусу особи (прав, свобод і обов'язків) недостатньо для визначення його сутності, оскільки вони неповно визначають правове становище особи. Додатково до змісту цієї категорії додають законні інтереси, юридичні гарантії і відповідальність. Прихильники третього підходу виключають зі змісту правового статусу один із загальноприйнятих елементів.

На підтвердження зазначеному положенню звернемось до визначення в юридичній науці терміна "правовий статус".

О.В. Белькова вдається до загальноприйнятого функціонального розуміння цієї категорії. Вона називає правовим статусом систему соціально припустимих, нормативно закріплених та гарантованих авторитетом держави можливостей особи як суб'єкта правовідносин [1, с.12].

Н.М. Оніщенко розуміє під правовим статусом соціально припустиму і необхідну можливість потенцій особи не просто як індивіда, а як громадянина держави [7, с.43].

Незаперечним фактом є те, що правовий статус учасників визначає майже всю форму кримінального провадження. Ця

категорія досліджується в багатьох галузях права і має складну внутрішню структуру.

В.В. Городовенко, М.В. Джига, В.Т. Маляренко вважають, що правовий статус розуміється через його структурні елементи [3, с.26; 6, с.45].

Незважаючи на високу точність наведених тлумачень, найбільш раціональним і таким, якому більшість учених віддає перевагу, є застосовуваний підхід до визначення статусу як сукупності певних ознак.

У широкому значенні під правовим статусом особи слід розуміти правове положення суб'єкта, яке закріплене в чинному законодавстві. Вузьке визначення як категорія відображає індивідуальні особливості і реальне положення в системі суспільних відносин.

Процесуальний статус, у звичайному розумінні містить права і обов'язки учасників, не є вихідним положенням, з якого починається формування процедури кримінального провадження. Ця категорія є вивідною з інших положень, що визначають порядок судочинства.

Правовий статус – це юридичне закріплення становища особи в суспільстві, він ставить частину його суспільного статусу та відноситься до якості особи як людини і громадянина і характеризує зв'язки з державою та суспільством.

У теорії кримінального процесуального права немає однозначної думки щодо визначення правового статусу учасників кримінального провадження та їх класифікації. Розвиток інституту правового статусу встановлював наступні положення: розмежування функцій кримінального переслідування між учасниками кримінального провадження; обвинувачення, захисту та правосуддя; встановлення класифікації учасників, які здійснюють кримінальне провадження або беруть участь у кримінальному провадженні.

Щодо розмежування функцій, ці положення були предметом розгляду з боку О.П. Гуляєва, О.М. Ларіна, В.М. Савицького, С.В. Слинька та ін. Всі автори були єдині, що всі учасники кримінального провадження мають основні функції, а саме: обвинувачення, захист та вирішення матеріа-

лів кримінального провадження [9, с. 77-85].

М.С. Строгович, І.Л. Петрухін, С.М. Стахівський та ін. виділяються такі види статусу особи: конституційний, загальний, галузевий, міжгалузевий, спеціальний, індивідуальний [8, с. 61-68; 10, с. 144; 11, с. 65].

У теорії кримінального процесу немає однозначної думки щодо визначення правового статусу суб'єктів та їх класифікації. Розвиток інституту правового статусу суб'єктів кримінального процесу націлений на розмежування функцій кримінального переслідування, кримінального захисту та правосуддя, встановлення строгої класифікації суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження та беруть участь у кримінальному процесі.

Теорія права визначає конституційно-правовий, загальний, спеціальний, індивідуальний статус. Конституційно-правовий статус визначений у Конституції України та включає право на життя, на повагу до його гідності, на свободу та особисту недоторканність. Загальний статус включає до себе права та обов'язки людини, можливість користування ними в суспільстві. Спеціальний та індивідуальний статус у кримінальному процесі встановлений КПК України. Порушення процесуальних прав суб'єкта процесу приводить до порушення закону.

Правовий статус слід аналізувати як певного роду систему елементів, його складових у їх взаємозв'язку, взаємозумовленості і взаємозалежності.

І.Л.Петрухін вважає, що єдиного правового статусу в кримінальному процесі немає. Кожний учасник кримінально-процесуальної діяльності має свій процесуальний статус, користується своїми процесуальними правами й обов'язками [8, с.54].

І.Я. Фойніцький, М.А. Чельцов та ін. включають процесуальні права в перелік основних прав, зауважуючи, що ці права не мислимі без існування державної правової системи, у якій вони себе переважно виявляють [13, с. 293; 14, с. 231].

Аналіз цих висловлювань дає підстави сказати, що суб'єкт кримінального процесу є носієм прав і обов'язків, він може брати участь у провадженні слідчих і судових дій

під час досудового слідства і судового розгляду по кримінальному провадженню.

Конституційний правовий статус включає як конституційні, так і процесуальні права. Основні права включають у себе процесуальні права, які закріплені в КПК України.

Статус суб'єктів процесу одні автори підрозділяють на дві групи. У першу групу включають органи, що мають державно-владні повноваження, вони є носіями певної сукупності прав і обов'язків, пов'язаної зі здійсненням кримінально-процесуальної діяльності. У другу — громадян як носіїв прав, обов'язків і гарантій кримінального процесу.

М.С.Строгович підрозділяє суб'єктів кримінального процесу на державні органи, посадові особи та громадян, які виконують одну з трьох основних функцій: обвинувачення, захисту, вирішення матеріалів кримінальної справи [10, с. 204-205].

Погоджуватися з цим розподілом не можна, тому що кримінальний процес побудовано на поліфункціональній основі. Кожен суб'єкт процесу виконує не тільки основні, а також притаманні тільки йому функції. Неможливо забезпечити функцією вирішення матеріалів кримінальної справи без допомоги свідка, перекладача, фахівця, експерта.

М.А.Чельцов, Є.Ф.Куцова вказують, що у кримінальному процесі є учасники, а не суб'єкти. Вони підрозділяють учасників процесу на: обвинуваченого, захисника, потерпілого, цивільного позивача та відповідача. [14, с.69-70]

Однак, перелік учасників не дає можливості встановити систему їх повноважень, можливість використання прав та обов'язків. Основне, на що посилаються ці автори, є глава основ кримінального судочинства СРСР, де встановлений термін не суб'єкт, а «учасник процесу». Посилання при цьому робиться на те, що саме ці особи мають у кримінальному процесі свої законні інтереси і правові засоби захисту. Тільки на цих підставах розмежовувати учасників і суб'єктів процесу не можна. Закон встановлює права й обов'язки для кожного з них. Так, обов'язок дізнавача, слідчого, проку-

рора, судді пояснювати особам, які беруть участь у справі їх права та обов'язки, надати можливість забезпечити здійснення цих прав та обов'язків. Коло учасників кримінального процесу досить різноманітний. Одні з учасників відстоюють інтереси держави: суддя (колегіальний суд), слідчий, прокурор, орган дізнання або особа, яка провадить дізнання. Другі захищають або представляють особові інтереси: підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач, відповідач. Далеко не однакови є вплив і роль кожного з них на хід та результати процесу.

В.М.Тертишник підрозділяє учасників процесу на державні органи та особи, які виконують кримінальний процес. До них він відносить державні органи, які мають владно – розпорядні функції, учасників процесу, які захищають свої інтереси, а саме: підозрюваний, обвинувачений, підслідний, цивільний позивач, відповідач; учасники процесу, які захищають інтереси «третіх осіб», – захисник. Особи, які надають допомогу у кримінальному процесі, – поняті, перекладач, фахівець, свідок [12, с.132]

В основі класифікації учасників процесу в літературі висловлені різні точки зору, які можливо об'єднати. По-перше, учасники процесу, яких класифікують на підставі завдань кримінального судочинства. Це органи та посадові особи державних органів: слідчий, прокурор, суддя, колегіальний суд. Другі учасники поділяються на підставі відповідно до належних їм прав та обов'язків, а також відповідних кримінальних функцій. Треті – це учасники, на яких законом покладено право доказування обставин кримінального провадження.

### Висновок

Поняття учасника процесу можна визначити виходячи з його процесуальних функцій, зацікавленості по справі, а також обсягу прав і обов'язків. Учасник процесу не має владних повноважень. Він зобов'язаний сприяти, у силу свого процесуального статусу, провадженню в справі.

Розцінюючи дані аспекти статусу учасників кримінального провадження вважаємо, що ст. 3 КПК України не відповідає

змісту процесуального статусу учасників процесу, у зв'язку з чим пропонується частково її змінити та встановити та підрозділити на категорії.

Перша категорія – сторона обвинувачення. До них відносяться державні органи, що здійснюють кримінальну процесуальну діяльність, як органи публічного кримінального переслідування: слідчий, прокурор.

Зі сторони обвинувачення необхідно виключити потерпілого, який не може здійснювати обвинувачення, а повинен виконувати свої процесуальні права щодо надання фактів отримання моральної, фізичної або матеріальної шкоди. Оцінку доказів під час судового розгляду потерпілий здійснює незалежно від прокурора, незважаючи на те, що він відстоює його процесуальні права.

Друга категорія – сторона захисту, яка включає учасників, що мають свій інтерес. Дані учасники є: підозрюваний, обвинувачений, захисник, цивільний відповідач. Вони не зобов'язані доводити свою вину або невинність у кримінальному провадженні.

Третя категорія – інші учасники, яка включає учасників процесу, які мають процесуальні права й обов'язки по доведенню обставин вчиненого кримінального правопорушення. Виходячи з функціонального розмежування процесуальних прав і обов'язків, а також участі в судочинстві під час досудового слідства та судового розгляду включає учасників процесу, які виконують обов'язки у процесі: свідок, перекладач, поняті, фахівець, експерт та ін.

Четверта категорія, виходячи з функціонального призначення правосуддя, – слідчий суддя, суддя, колегіальний суд.

### Література

1. Белькова О. В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Белькова Олена Валеріївна. – Х., 2005. – 223 с.
2. Баулін О.В. Провадження дізнання в Україні.//О.В. Баулін, С.І.Лук'янець,

---

---

### АНОТАЦІЯ

*У статті розглядається теоретичні та практичні питання побудови інституту учасників у кримінальному провадженні. Аналізуються теоретичні положення процесуального та правового статусу учасників. Визначаються теоретичні проблеми процесуального статусу окремих учасників. Надаються пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства та внесення змін до КПК України.*

---

---

### SUMMARY

*In the article the theoretical and practical issues of building the institute participants in criminal proceedings. The theoretical procedural and legal status of participants. Identify theoretical problems procedural status of individual participants. Proposals for the improvement of the criminal procedure law and amendments to the Code of Ukraine.*

С.М.Стахівський / -К.: Нац. акад. внутр. справ України. 1999. – 121 с.

3. Городовенко В. В. Проблеми незалежності судової влади: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.10 / Городовенко Віктор Валентинович. – Х., 2006. – 196 с.

4. Горский Г.Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. [текст] // Г.Ф. Горский, Л.Д. Кокарев, П.С. Элькиндр. – Воронеж. ВГУ. 1978. – 230 с.

5. Гуляев А.П. Следователь в уголовном процессе. // А.П. Гуляев / – М.: Юрид. лит. 1981.- 298с.

6. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Маляренко Василь Тимофійович. – Х., 2004. – 450 с.

7. Оніщенко Н. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Оніщенко Наталія Миколаївна. – К., 2002. – 422 с.

8. Петрухин И. Л. Уголовно-процессуальная ответственность / И. Л. Петрухин // Изв. вузов. Правоведение. – 1984. – №3. – С. 61–68.

9. Слінько С. В. Теорія і практика судового розслідування: генезис та перспективи реформування: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Слінько Сергій Вікторович. – К., 2010. – 425 с.

10. Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе // М.С. Строгович / -М.: Юриздат МЮ СССР. 1955. – 220с.

11. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія / Стахівський С.М. – К. КНУВС, 2005. – 272 с.

12. Тертишник В. М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини у кримінальному процесі України: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Тертишник Володимир Митрофанович. – Дніпропетровськ, 2009. – 473 с.

13. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства // І.Я. Фойницький / т. 1. -СПб.: Наука. 1996.- 586 с.

14. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. /М.А. Чельцов/ -М.: Госюриздат. 1951 – 300 с.